

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Остапенко Г.О., ст. викладач, *Цыганок О.В., доцент, Жестков С.Г., викладач

Запорізький національний університет,

**Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти*

На основі теоретичного аналізу науково-педагогічної літератури в статті з'ясовано структурні компоненти готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи.

Ключові слова: готовність, структурні компоненти, здоров'язбереження, мотивація, мотиваційний компонент, когнітивний компонент, процесуальний компонент, самооцінний компонент, знання, уміння

Ostapenko G.A., *Tsyganok A.V., Zhestkov S.G. СТРУКТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩЕЙ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ / Запорожский национальный университет, *Запорожский областной институт последипломного педагогического образования, Украина.

На основе теоретического анализа научно-педагогической литературы в статье выяснено структурные компоненты готовности будущих учителей физической культуры к организации здоровьесберегающей учебно-воспитательной среды общеобразовательной школы.

Ключевые слова: готовность, структурные компоненты, здоровьесбережение, мотивация, мотивационный компонент, когнитивный компонент, процессуальный компонент, самооценочный компонент, знания, умения

Ostapenko G.A., *Tsyganok A.V., Zhestkov S.G. STRUCTURAL COMPONENTS OF READINESS OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL TRAINING TO THE ORGANIZATION OF HEALTH EDUCATION IN EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF SECONDARY SCHOOL / Zaporizhzhya national university, *Zaporizhzhya regional institute of postgraduate education, Ukraine.

Based on the theoretical analysis of the scientific and educational literature, the article explained the structural components of the readiness of future teachers of physical training to the organization of health education in educational environment of secondary school.

Key words: readiness, structural components, health education, motivation, motivational component, cognitive component, procedural component, self-assessment component, knowledge, skill.

ВСТУП

На сучасному етапі відродження національно-культурного життя України, в умовах складної екологічної ситуації викликає все більшу занепокоєність стан здоров'я і фізичної підготовленості молоді. На думку автора, у зв'язку з цим педагоги-науковці, викладачі-методисти та фахівці з фізичної культури ведуть інтенсивні пошуки нового змісту, форм і методів підвищення якості підготовки вчительських кадрів з фізичного виховання, діяльність яких плідно впливає на забезпечення й розвиток фізичного, психічного і духовного здоров'я підростаючого покоління.

С.Г. Стеценко вказує, що Конституція України є головним джерелом і стоїть в авангарді нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, у тому числі надання медичної допомоги. Конституційні норми створюють правову основу статусу особи у сфері охорони здоров'я. І ця основа включає не лише закріплення відповідного права, але і засобів його забезпечення, що має держава у своєму розпорядженні і закладені в політичній та економічній системах, а також його соціальній основі [18].

В.М. Оржеховська констатує, що на думку медиків і педагогів основи здоров'я закладаються в ранньому дитинстві. У шкільні роки дитина повинна стати більш сильною, міцною, витривалою. На практиці ж це далеко не так. За час навчання в школі учень втрачає третину свого здоров'я, насамперед, через нездорову атмосферу, яка його оточує. Після закінчення початкової школи 20% учнів втрачають інтерес до навчання, у 18% знижені показники здоров'я у підлітків ще більше причин для втрати здоров'я: це емоційний дискомфорт, спричинений труднощами навчального процесу: перенавантаження програмним матеріалом, складність стосунків у системі учні – вчителі – батьки; інтенсивний негативний вплив тощо [16].

Здоров'язбережувальна освіта стає необхідною умовою підготовки студентів вищого педагогічного навчального закладу, тому що вчитель на сьогоднішній день є єдиною реальною особистістю, здатною в процесі навчання дітей зберегти їхнє здоров'я. Між рівнем здоров'я школярів і рівнем підготовленості вчителів з проблем збереження та зміцнення здоров'я суспільством досить чітка залежність, детермінується якістю професійної підготовки майбутнього вчителя до здоров'язбережувального навчання, формуючи його в період навчання в педагогічному вищому навчальному закладі.

Дослідження виконується згідно з тематичним планом науково-дослідної роботи кафедри фізичної реабілітації Запорізького національного університету.

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі науково-педагогічної літератури щодо з'ясування структурних компонентів готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив нам зазначити, що здоров'яформуюча діяльність у процесі освіти повинна вестися за трьома взаємозв'язаними напрямками: педагогічним, фізіолого-валеологічним та психологічним.

Педагогічне направлення включає в себе: розумну, з урахуванням існуючих реалій, валеологізацію шкільної культури (організаційно-педагогічних, соціально-побутових, санітарно-гігієнічних, естетичних, просторових та темпоритмічних умов, які відображають типовий ритм життя школи, темп її життєдіяльності та обсяг навантажень у праці педагогів та учнів); зміни освітньої політики (перехід на широку диференціацію процесу навчання з метою надання широких можливостей для індивідуального навчання усіх школярів в умовах сумісної навчальної діяльності в типовій для них групі учнів з урахуванням валеологічних вимог до організації уроків); системну валеологічну освіту на всіх щаблях школи, організацію дитячого самоуправління та вживання програм соціалізації школярів та профілактика ризику соціальної дезадаптації з залучення соціального педагога. Психологічне направлення передбачає створення спеціальної психологічної служби, яка, по-перше, проводила би розвивальну роботу зі всіма школярами в усіх її формах, а також здійснювала психологічне консультивання та супроводження сімей дітей, психологічну підтримку навчально-виховного процесу; по-друге, змогла б надати цілісну допомогу дітям групи ризику; та, по-третє, сприяла б гуманізації психологічного мікроклімату освітнього закладу на всіх рівнях. Медичне (фізіолого-валеологічне) направлення повинно забезпечувати гігієнічні умови освітнього процесу; широку просвітницьку роботу серед учнів та їхніх батьків, а також педагогів; системну реабілітаційну роботу по відношенню до усіх учасників освітнього процесу.

Н.В. Мухаметзянова зазначає, що професійна підготовка вчителя фізичної культури передбачає формування психологічних знань, умінь і навичок самоврядування, психодіагностики особистісних властивостей, міжособистісних відносин [13].

В.М. Гайсіна вважає, що сучасна система професійної підготовки фахівця з фізичної культури в основному дає студенту певний обсяг знань та навичок, необхідних для методичної, викладацької та організаторської роботи. У той же час с урахуванням змін, що відбулися в останні роки, стоїть завдання покращення якості професійних знань та вмінь майбутніх фахівців, і це потребує вдосконалення усіх сторін навчально-виховного процесу [1].

Ю.Ю. Мухаріна вказує, що зміст професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури на сучасному етапі повинен бути зорієнтований на оволодіння студентами знаннями, вміннями й навичками щодо формування, збереження й зміцнення здоров'я в усіх його аспектах (духовному, психічному й фізичному), формування культури здоров'я школярів [12].

І.Б. Гринченко вказує, що професійна готовність майбутнього учителя фізичної культури виступає як цілісний стан особистості, що вражає якісні характеристики її спрямованості, свідомості, професійної позиції, іміджу, рівня оволодіння професійно-педагогічними діями" [2].

Вчені, що досліджують готовність викладача до професійної діяльності, виділяють різні її структурні компоненти.

М.В. Козуб вказує, що готовність майбутнього вчителя до здійснення здоров'язбережувальної діяльності розуміється як інтегративне утворення особистості, що має системну організацію, складну, багаторівневу структуру і виступає як цілісна взаємодія і взаємопроникнення фізичного, мотиваційного, когнітивного, практичного (операційно-діяльнісного) і рефлексивного компонентів, ступінь сформованості яких визначає здоров'язбережувальний характер і логіку організації та здійснення педагогічної діяльності, потреба та спрямованість професійно-особистісного зростання майбутнього вчителя фізичної культури [5].

Наприклад, компонентами в дослідженні М. І. Дьяченко та Л. А. Кандинович є: мотиваційний (відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку); орієнтаційний (знання та уявлення про особливості і умови діяльності, її вимоги до особистості); операціональний (володіння способами і прийомами діяльності, необхідними знаннями, навичками, вміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо); вольовий (самоконтроль, самооблізації, вміння керувати діями, з яких складається виконання обов'язків); оцінний (самооцінка своєї підготовленості і відповідність процесу вирішення професійних завдань оптимальним зразкам) [3].

До структурних компонентів готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи віднесено мотиваційний, когнітивний, процесуальний та самооцінний (рис. 1).

Р.С. Немов пояснює мотивацію як діяльність, спрямовану на досягнення певної мети, а мотив як стійке особистісне властивість, через зсередини спонукає до вчинення певних дій [15].

Як зазначає О.І. Міхеєнко, важливим чинником формування готовності до діяльності є збіг мотиваційної сфери суб'єкта з характером мети. У цьому випадку має місце природний зв'язок мотиву і мети, що є передумовою ефективної діяльності". Автор вказує, "що шляхом усвідомлення потреб і мотивів індивід створює визначену модель майбутніх дій. Отже, мотивація є важливим компонентом готовності, оскільки впливає на створення необхідних відносин, настанов, досвіду особистості, професійно значущих якостей, досконалості в діяльності, майстерності, що забезпечують ефективність професійної діяльності в цілому [11].

Н.В. Колмогорова із класифікації мотивів виділяє найбільш значущі: група мотивів, що виражають потребу в тому, що становить основний зміст професії; група мотивів, пов'язана з відображенням деяких особливостей професії в суспільній свідомості (мотиви престижу, суспільної значущості професії). Очевидно, що зв'язок індивідуальної свідомості з професією набуває в даному випадку, на наш погляд, більш опосередкований характер; мотиви, що виражають раніше сформовані потреби особистості, актуалізовані при взаємодії з професією (мотиви саморозкриття і самоствердження, матеріальні потреби, особливості характеру, звичок); мотиви, що виражають особливості самосвідомості особистості в умовах взаємодії з професією (переконаність у власній придатності, у володінні досить творчим потенціалом, в тому, що намічений шлях і є "моє покликання"); мотиви, що виражають зацікавленість людини в зовнішніх, об'єктивно не істотних атрибутах професії. Нерідко саме ці мотиви породжують прагнення до окремих "романтичним" професіями [6].

Рис. 1. Структурні компоненти готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи

Б.В. Яковенко, В.П. Ляпін, В.М. Сероштан та Г.Ю. Куртова вказують, що мотиваційний критерій готовності майбутнього вчителя фізичної культури визначається як система усвідомлених та особисто привласнених потреб і мотивів удосконалення життєдіяльності на засадах самореалізації особистості в професійній сфері, яка передбачає правильний вибір професії, що дає змогу реалізувати індивідуальну програму саморозвитку, самовиховання і самоосвіти до об'єктивно заданої програми професійного і особистісного розвитку [19].

М.В. Козуб вважає, що мотиваційний компонент готовності майбутнього вчителя фізичної культури до здоров'язбережувальної діяльності включає в себе:

- усвідомлене розуміння актуальності здоров'язбережувальної діяльності вчителя як особистої та соціальної значущості цієї діяльності;
- бажання оволодіти теорією і практикою здоров'язбережувального навчання в школі, мотивацію на підвищення професійної компетентності в області здоров'язбережувальної діяльності;
- мотиваційну спрямованість на здоровий спосіб життя і прагнення передати її дітям, інтерес і прагнення до здоров'язбережувальної діяльності, пропаганді здоров'я, пізнавальний інтерес до педагогічних проблем, пов'язаних з процесами здоров'язбереження в шкільній освіті;
- прагнення до творчого пошуку раціональних способів здоров'язбережувального навчання, до впровадження в практику школи здоров'язбережувальних педагогічних методів, засобів і прийомів навчання, виховання і розвитку учнів;
- усвідомлення сенсу оволодіння основами здоров'язбереження як умови підвищення результативності педагогічної діяльності, яка проявляється в якісних змінах розвитку особистості учня та збереження його здоров'я [5].

Б.Ф. Курдяков вказує, що професійну підготовку слід сприймати як підготовку фахівців фізичної культури до використання та реалізації спеціальних знань, умінь і навичок в певній галузі професійної діяльності [9].

О. Кругляк зазначає, що “одним з головних завдань фахової підготовки є навчити майбутнього вчителя фізичної культури інтегрувати знання, одержані в суміжних курсах, знаходити шляхи реалізації міжпредметних зв'язків цих знань у майбутній педагогічній діяльності” [8].

До знань про теорію та методику організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи ми відносимо: 1) знання про основні поняття здоров'язбережувальної педагогіки (здоров'я, здоровий спосіб життя, здоров'язбережувальні технології); 2) знання про фізичне, психічне, духовне та соціальне здоров'я та про чинники, які впливають на його формування; 3) знання про класифікацію здоров'язбережувальних технологій; 4) знання про анатоμο-фізіологічні особливості учнів різного віку; 5) знання про сучасні системи оздоровлення учнів; 6) знання про концепції формування здорового способу життя школярів; 7) знання про методику і організацію здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи.

На думку Р.В. Конькової, у перелік умінь та навичок, необхідних студенту при оволодінні професією учителя фізичної культури, входять такі: уміння співвідносити вимоги професії викладача фізичної культури до людини зі знаннями про свої індивідуальні особливості; загальнопедагогічні вміння та навички; уміння прогнозувати розвиток професії викладача фізичної культури в найближчій перспективі та ін. [7].

З усіх умінь та навичок, які необхідні майбутньому вчителю фізичної культури для організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи, ми виокремлюємо такі: уміння та навички впроваджувати здоров'язбережувальні технології в навчально-виховне середовище загальноосвітньої школи; уміння та навички пропагувати здоровий спосіб життя серед учнів загальноосвітньої школи; уміння та навички організовувати здоров'язбережувальну інфраструктуру загальноосвітньої школи; уміння та навички складати положення про проведення Свята “День здоров'я”; уміння та навички бути ведучим фізкультурно-оздоровчих свят у загальноосвітній школі; уміння та навички проводити фізкультурно-

оздоровчу роботу в умовах оздоровчих таборів, які функціонують у літній період у загальноосвітній школі; уміння та навички користуватися Інтернетом з метою пошуку інформації щодо здоров'язбережувальних технологій; уміння та навички працювати з науковою, психолого-педагогічною літературою щодо пошуку інформації про здоров'язбережувальну діяльність.

С.О. Ігнатенко вказує, що специфічною особливістю роботи вчителя фізичного виховання є рухова діяльність, що визначається змістом самого предмета як уроків фізичної культури, так і позакласних спортивно-масових заходів. Зміст навчально-рухової діяльності включає ситуації, які можна використовувати для виховання почуття поваги до слабкого, почуття обов'язку і відданості, почуття відповідальності, власної гідності, гордості, совісті, сором'язливості тощо [4].

М.В. Козуб вказує, що в структурі готовності студентів до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи виділяється фізична підготовленість (наявність певного рівня фізичних якостей та здібностей). Автор зазначає, що найбільш важливим фактором фізичної підготовленості майбутнього вчителя до професійної діяльності є формування в нього потреби у фізичному самовдосконаленні як елементі професійного самовиховання [5].

М.І. Сентізова зазначає, що індивідуальна фізична підготовленість майбутніх вчителів відображає процес розвитку життєво важливих фізичних якостей, рівень фізичної працездатності; сформованість поведінкових установок на ведення здорового способу життя; дотримання режиму навчання та відпочинку; вміння долати шкідливі звички, в тому числі вживання алкоголю і куріння [17].

В.О. Мамон зазначає, що одним з центральних компонентів самоорганізації учителів виступають самооцінні уміння й самооцінка. Автор вказує, що "самооцінка є одним з найважливіших показників професійної успішності, бо тільки за умови адекватної самооцінки молодий спеціаліст зможе працювати за моделлю "рівний-рівному" і здійснювати виховний вплив на учнів [10].

Таким чином, структура готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи складається з таких компонентів: мотиваційний (позитивна мотивація студентів до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи та потреба в досягненні успіху у діяльності, пов'язаної з формуванням здорового способу життя учнів), когнітивний (теоретична обізнаність студентів про теорію та методику організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи), процесуальний (рівень фізичної підготовленості та сформованості умінь та навичок студентів щодо організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи) та самооцінний (самооцінка студентів щодо їх здатності до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи).

ВИСНОВКИ

До структурних компонентів готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи віднесено мотиваційний, когнітивний, процесуальний та самооцінний. *Мотиваційний компонент* відображає позитивну мотивацію студентів до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи та їх потребу в досягненні успіху в діяльності, пов'язаної з формуванням здорового способу життя учнів. *Когнітивний компонент* відображає теоретичну обізнаність студентів про теорію та методику організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи:

1) знання про основні поняття здоров'язбережувальної педагогіки (здоров'я, здоровий спосіб життя, здоров'язбережувальні технології); 2) знання про фізичне, психічне, духовне та соціальне здоров'я та про чинники, які впливають на його формування; 3) знання про класифікацію здоров'язбережувальних технологій; 4) знання про анатоμο-фізіологічні особливості учнів різного віку; 5) знання про сучасні системи оздоровлення учнів; 6) знання про концепції формування здорового способу життя школярів; 7) знання про методiku і організацію здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи. *Процесуальний компонент* відображає рівень фізичної підготовленості студентів та їх професійно орієнтовані уміння та навички щодо організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи (уміння та навички впроваджувати здоров'язбережувальні технології в навчально-виховне середовище загальноосвітньої школи; уміння та навички пропагувати здоровий спосіб життя серед учнів загальноосвітньої школи; уміння та навички організовувати здоров'язбережувальну інфраструктуру загальноосвітньої школи; уміння та навички складати положення про проведення Свята "День здоров'я"; уміння та навички бути ведучим фізкультурно-оздоровчих свят у загальноосвітній школі; уміння та навички проводити фізкультурно-оздоровчу роботу в умовах оздоровчих таборів, які функціонують у літній період у загальноосвітній школі; уміння та навички користуватися Інтернетом з метою пошуку інформації щодо здоров'язбережувальних технологій; уміння та навички працювати з науковою, психолого-педагогічною літературою щодо пошуку інформації про здоров'язбережувальну діяльність). *Самооцінний компонент* відображає самооцінку студентів щодо їх здатності до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайсина В. М. Совершенствование подготовки специалистов по физической культуре в дошкольных образовательных учреждениях / В. М. Гайсина // Теория и практика физической культуры. – 2007. – №5. – С. 28–29.
2. Гринченко І. Б. Сучасні напрями впровадження інновацій в професійну підготовку майбутніх учителів фізичної культури / І. Б. Гринченко // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. Додаток 3, Т. VII. Тематичний випуск : Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – К. : Гнозис, 2011. – С. 84-93.
3. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : БГУ, 1976. – 176 с.
4. Ігнатенко С. О. Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Ігнатенко Сузанна Олександрівна. – Одеса, 2007. – 235 с.
5. Козуб М. В. Формирование профессиональной готовности будущих учителей физической культуры к осуществлению здоровьесберегающей деятельности в школе: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Козуб Марина Васильевна. – Елец, 2007. – 221 с.
6. Колмогорова Н. В. Формирование типов направленности к педагогической деятельности у студентов физического вуза : дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : 13.00.08 / Колмогорова Наталья Владимировна. – М., 2005. – 179 с.

7. Конькова Р. В. Подготовка преподавателя физической культуры в классическом университете : дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : 13.00.08 / Конькова Раиса Васильевна. – М., 2003. – 211 с.
8. Кругляк О. Теорія і методика фізичного виховання – основна профілююча дисципліна у підготовці вчителя в педагогічних училищах і коледжах / Олег Кругляк // Актуальні проблеми і методики фізичного виховання : [колективна монографія] / упоряд. О. М. Вацеба, Ю. В. Петрушин. Є. Н. Приступа, І. Р. Бондар. – Львів : Українські технології, 2005. – С. 162-180.
9. Курдюков Б. Ф. Теория и методология модернизации процесса профессиональной подготовки специалистов физической культуры в системе высшего образования : дисс. на соискание уч. степени доктора пед. наук : 13.00.08 / Курдюков Борис Федорович. – М., 2006. – 310 с.
10. Мамон В. О. Самооцінка в професійному розвитку вчителя : аналіз поняття, структури і процесу формування / В. О. Мамон // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. – Вип. 8., Ч. II. – Полтава : Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, 2011. – Серія “Педагогічні науки”. – С. 172-176.
11. Міхеєнко О. І. Валеологічна підготовка майбутніх фахівців з фізичної реабілітації у вищому педагогічному навчальному закладі : дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук 13.00.04 / Міхеєнко Олександр Іванович. – Суми, 2004. – 210 с.
12. Мусхаріна Ю. Ю. Формування культури здоров'я майбутнього вчителя фізичної культури як важлива умова ефективності оздоровлення підлітків [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Мусхаріна / - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Pipo/2011_30-31/11myuiht.pdf
13. Мухаметзянова Н. В. Особенности профессионально важных качеств будущих учителей физической культуры / Н. В. Мухаметзянова // Теория и практика физической культуры. – 2007. – № 5. – С. 30-32.
14. Науменко Ю. В. Здоровьесберегающая деятельность школы / Ю. В. Науменко // Педагогика. – 2005. – №6. – С. 37-44.
15. Немов Р. С. Психология : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : в 3-х кн. / Р. С. Немов. – Кн. 2: Психология образования. – М. : Просвещение, 1995. – 496 с.
16. Оржеховська В. М. Здоров'язбережувальне навчання і виховання : проблеми, пошук / В. М. Оржеховська // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя: Психолого-педагогічні науки. – 2011. – № 4. – С. 29-31.
17. Сентизова М. И. Педагогическое обеспечение подготовки будущих учителей к здоровьесберегающей деятельности : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / М. И. Сентизова. – Якутск, 2008. – 26 с.
18. Стеценко С. Г. Медичне право України / С. Г. Стеценко. – К. : ЦУЛ, 2008. – 507 с.
19. Яковенко Б. В. Дослідження рівня сформованості готовності майбутніх учителів фізичної культури до здійснення біомеханічної діяльності / Б. В. Яковенко, В. П. Ляпін, В. М. Сероштан, Г. Ю. Куртова // Вісник Чернігівського національного педагогічного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка [Текст]. Вип. 91. Т. 1 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів : ЧДПУ, 2011. – С. 10-14.